

Aziza JABBAROVA,

Buxoro davlat universiteti erkin izlanuvchisi, Buxoro innovatsiyalar universiteti boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi

BIU dotsenti, PhD Ahmadova Zebiniso Shavkatovna taqrizi asosida

BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI DARSILIGIDA TOPISHMOQ VA MAQOLLAR TALQINI

Annotatsiya

Maqolada boshlang'ich sinf darsliklarida xalq og'zaki ijodiyotiga mansub dars mashg'ulotlarida berilgan topishmoq va maqollar o'quvchining ma'naviy dunyoqarashining shakllanishida, kitobga qiziqishida, mehnatsevarlik ruhida kamol topishida muhim ma'naviy ozuqa bera oladi. Bilamizki, har bir xalqning turmush tarzi, ijtimoiy- kelib chiqishi, e'tiqodi, olam va odam haqidagi qarashlari o'z ifodasini topganligi bilan boshqa xalqlar madaniyatidan ajralib turadi. Shu sabab o'zbek xalqiga mansub milliy urf-odatlariga yog'rilgan, badiiy yaratilgan shu millatning o'zligini namoyon qiladi. Boshlang'ich sinf o'quv rejalarida o'qituvchilarni bilim va ilmga ega bo'lishlari uchun o'qituvchi tomonidan o'quvchilarni yaxshi o'qish sifatlariga ega bo'lishdek murakkab vazifalarni qo'yadi. Umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiatan maqol, topishmoq va ertaklarga nisbatan qiziqish yuqoriligini inobatga olinganda o'quvchilar xalq og'zaki ijodiyotining bu na'munalarini yuqori qiziqish bilan o'qib o'rganadilar. Bu kabi kreativ holatlarni inobatga olgan holda "Ona tili va O'qish savodxonligi" darsliklarida xalq og'zaki ijodidan namunalar berilgan.

Kalit so'zlar: Vatanparvarlik, kitobxonlik, N. A. Korf. V. I. Vodovozov, N. F. Bunakov, D. I. Tixomirov, A. Boboxonov, M. Usmonov, boshlang'ich ta'lim, maqol, topishmoq, ertak, ona tili, o'qish savodxonligi, xalq og'zaki ijodi, o'quvchi, o'qituvchi, folklor, ta'lim, tarbiya

ТОЛКОВАНИЕ СЛОВ И ПОВЕЧНИКОВ В УЧЕБНИКЕ РОЖДНОГО ЯЗЫКА НАЧАЛЬНОГО КЛАССА

Аннотация

В статье загадки и пословицы, приводимые на уроках фольклора в учебниках начальной школы, могут дать важное духовное питание в формировании духовного мировоззрения учащихся, интереса к книгам, взросления в духе трудолюбия. Мы знаем, что каждый народ отличается от культуры других народов своим бытом, социальным происхождением, верованиями, взглядами на мир и человека. По этой причине культурные и художественные традиции узбекского народа отражают самобытность этого народа.

В учебных программах начальной школы учитель ставит сложную задачу формирования у учащихся хороших качеств чтения, чтобы учителя могли приобрести знания и умения.

Учитывая высокий интерес к пословицам, загадкам и сказкам среди учащихся младших классов, учащиеся с большим интересом изучают эти образцы народного творчества. С учетом таких творческих ситуаций в учебниках «Родной язык и грамотность чтения» приводятся примеры народного творчества.

Ключевые слова: Патриотизм, чтение, Н. А. Корф. В. И. Водовозов, Н. Ф. Бунаков, Д. И. Тихомиров, А. Бобоханов, М. Усманов, начальное образование, пословица, загадка, сказка, родной язык, грамотность чтения, народное творчество, чтец, учитель-учитель, фольклор, образование, воспитание

INTERPRETATION OF WORDS AND PROVERBS IN MOTHER LANGUAGE TEXTBOOK OF PRIMARY CLASS

Annotation

In the article, the riddles and proverbs given in the lessons of folklore in elementary school textbooks can provide important spiritual nourishment in the formation of the student's spiritual outlook, interest in books, and maturity in the spirit of hard work. We know that each nation differs from the culture of other nations by its way of life, social origin, beliefs, views on the world and man. For this reason, the cultural and artistic traditions of the Uzbek people reflect the identity of this nation.

In the primary school curricula, the teacher sets the difficult task of getting students to have good reading qualities in order for teachers to acquire knowledge and knowledge.

Taking into account the high interest in proverbs, riddles and fairy tales among elementary school students, students study these examples of folk art with great interest. Taking into account such creative situations, the textbooks "Mother Language and Reading Literacy" provide examples of folk art.

Key word: Patriotism, reading, N. A. Korf. V. I. Vodovozov, N. F. Bunakov, D. I. Tikhomirov, A. Bobokhanov, M. Usmanov, primary education, proverb, riddle, fairy tale, mother tongue, reading literacy, folk art, reader, student teacher, folklore, education, upbringing

Kirish. Bolalar kitobxonligining boy manbai xalq og'zaki ijodi asarlari edi. Ular bolalar adabiyotini yaratishda yozuvchilar uchun katta material bo'lib xizmat qilgan.

O'rta Osiyoda bolalarni mustaqil ongli o'qishga o'rgatish masalasi o'gir ahvolda edi. Bolalar faqat ota-onalaridagina ertak va topishmoqlar tinglab, ulardan tarbiyaviy ozuqa olar edilar.

Topishmoqda yashiringan predmetni boshqa predmetlarga solishtirmasdan turib, ayrim topishmoqlarning javobini topish mumkin emas. Bunday topishmoqlar

bola uchun noaniq bo'lgan predmetning aniq predmetga aylanishiga yordam beradi. Bu esa bola nutqining ravon bo'lishida katta ahamiyatga egadir.

Maqollarning mazmuni va tuzilishi tahlil etilar ekan, maqollarning mazmun jihatidan keng, tuzilish jihatidan qisqa, umuman hikmatli gap ko'rinishida ekanligi suhbat metodida bayon etiladi. Bu bilan o'quvchilarni ilmiy bilimlar bilan qurollantirilishiga qolmasdan, balki o'quvchilarni tomonidan o'zlashtirilgan maqol haqidagi mazkur bilimlar asosida o'quvchilarda kommunistik dunoqarash va ma'naviy sifatlar tarkib toptiriladi. Bu esa, o'quvchilarning aqliy kamoloti va qobiliyatini yanada rivojlantirishga ulkan hissa bo'lib qo'shiladi.

Tahlil va natijalar. Xalq og'zaki ijodi qadimdan tarbiya vositalaridan bo'lib kelgan. Yosh avlod o'z bobolari qoldirgan madaniy merosni sevgan, o'rgangan, uni ardoqlab kelgusi avlodga taqdim etgan. Sovet o'quvchilari ham xalq og'zaki ijodini sevadilar. Xalq ertaklari bolalarning sevimli asarlaridir. Ertak yengil o'qilishi, sujetining dinamikligi va fantaziyasi bilan bolalar e'tiborini tez jalb qiladi.

Ertaklar kabi maqol va topishmoqlar ham ta'lim-tarbiya ishida katta ahamiyatga egadir.

Topishmoqqa javob topishning eng qimmatli ta'lim- tarbiyaviy tomoni uning mantiqiy tafakkurni rivojlantirishdagi xizmatidir.

Mantiqiy tafakkurni o'stirishda topishmoqlarga javob topish matematik masala, misol yechish bilan teng kuchga ega.

Barcha fanlarni yuqori darajada o'zlashtirish izchillik bilan berilayotgan fakt va bilimlarning mag'zini tezroq chaqa olgan o'quvchilargagina nasib bo'ladi. Shunday ekan, topishmoqlarga javob topish ermak emas, balki o'rgatilyotgan bilimlar sistemasining taraqqiyoti uchun zarurdir.

Topishmoqlarda berilgan biror jumboq haqida fikr yuritishning yana bir fazilati shundaki, u o'quvchini mavjud imkoniyatlarni aniqroq chamalash yo'li bilan to'g'ri xulosa chiqarishga o'rgatadi.

Topishmoqqa javob topish o'quvchi ruhini tetiklashtiradi, unga madaniy hordiq beradi, aqlini peshlaydi va xotirasini kuchaytiradi. Shuning uchun ham boshlang'ich sinflar "O'zbek tili" va "O'qish kitobi" darsliklariga xalq og'zaki ijodidan ko'plab namunalar kiritilgan.

Topishmoqlar 1-3-sinflarning savod o'rgatish, imlo va nutq o'stirishga doir darslarida o'rganiladi. Topishmoqlardan grammatik mashq va tahlil matnlari sifatida foydalaniladi.

O'quvchilar 1-3- sinflarning o'qish va nutq o'stirish darslarida topishmoqlarni og'zaki aytish bilan o'z nutqlarini boyitadilar, takomillashtiradilar. Topishmoqqa javob topish bilan o'quvchilarning tafakkuri rivojlanadi; ular mantiqiy fikr yuritishga, solishtirish va qiyoslash yo'li bilan to'g'ri xulosaga kelishga ko'nikma hosil etadilar. Topishmoq tekstlarini o'qish natijasida to'g'ri o'qish malakasini egallab boradilar. O'qish darslaridagi topishmoq teksti ustida ishlash jarayonida topishmoq janriga xos nazariy tushuncha ham oladilar. Topishmoqlarda yashirin berilgan belgi, predmet, voqea-hodisa kabilarni to'g'ri va oson topish malakalariga ega bo'ladilar. Ona tili darslarida topishmoqlarni o'rganishda o'qituvchi o'quvchilar aktivligiga suyanib ish ko'radi. Chunki o'quvchilar topishmoqda yashiringan predmetning nima ekanligini bilishga qiziqadilar. Bu esa ularni har taraflama, chuqur va to'g'ri fikrlashga majbur etadi. O'quvchilar mustaqil holda topishmoqda berilgan predmetlarning rangiga, shakliga, ta'm-mazasiga qarab ularni bir-biriga taqqoslaydilar. Bu hol predmetlar haqidagi tasavvurning bolalar ongida uzoq saqlanishini ta'minlaydi, ularda topishmoqni ongli ravishda o'ylab topish ko'nikmasini shakllantiradi, ularning so'z boyligini o'stiradi. K. D. Ushinskiy ta'kidlaganidek, topishmoqlar vositasida predmetlarning kelib chiqishi, yaratilishi, hujjat inson hayotidagi roli tushuntiriladi.

Adabiyotlar tahlili. I. Lenin V. D. Bonch-Bruevichga Onchukova ertaklari haqida shunday yozadi: "Qarang... Bu xalq ijodining o'zginasi. Bizning kunlarimizda xalq psixologiyasini o'rganish uchun juda zarur, juda ahamiyatli"[1.26].

Ular birinchi bo'lib bolalar adabiyoti jamiyat istiqboli uchun kurashuvchi grajdanlarni, revolyusionerlarni tarbiyalashi lozim darajada uqtirgan edilar. Revolyutsion demokratlar chor Rossiyasi maktab dasturi va darsliklarida o'quvchilarga ongli o'qish ko'nikmasini berishni xisobga olmaganligini keskin tanqid qildilar, ongli o'qishni ta'lim va tarbiyadagi ahamiyatini qo'llab-quvvatladilar.

Mashhur pedagog K. D. Ushinskiy bolalarning mustaqil va ongli o'qishlariga katta ahamiyat berdi. U "Har bir adabiy asar katta ko'zgu, biz shu ko'zgu orqali xalq hayotining u yoki bu tomonini kuzatishga muvaffaq bo'lamiz"[2.304].- degan edi. K. D. Ushinskiy mustaqil o'qish orqali kichik yoshdagi bolalarni adabiyotni mustaqil O'rganishga tayyorlash kerakligini ko'rsatdi. U bolalarni asar qahramonlarining xatti-harakatlaridan to'g'ri ta'sirlanish, ular haqida o'ylash, asarda avtor ko'zda tutgan maqsadni tushunishga o'rgatish lozimligini uqtirdi. K. D. Ushinskiyning bu fikrini N. A. Korf. V. I. Vodovozov, N. F. Bunakov, D. I. Tixomirov kabi metodistlar rivojlantirdilar.

Bolalar kitobxonligining boy manbai xalq og'zaki ijodi asarlari edi. Ular bolalar adabiyotini yaratishda yozuvchilar uchun katta material bo'lib xizmat qilgan.

O'rta Osiyoda bolalarni mustaqil ongli o'qishga o'rgatish masalasi o'gir ahvolda edi. Bolalar faqat ota-onalaridangina ertak va topishmoqlar tinglab, ulardan tarbiyaviy ozuqa olar edilar.

Buyuk so'z san'atkori A. M. Gorkiy sovet yozuvchilarini xalq og'zaki ijodini o'rganishga, adabiyotning tarbiyaviy kuchini oshirishga da'vat etishi bejiz emas. "Xalq ijodiyotida cheksiz boyliklar yashirilib yotibdi, -degan edi u. -Sof vijdonli yozuvchi ularni egallab olishi kerak. Faqat shundagina ona tilini o'rganish mumkin, tilimiz esa boy va sozdir"[3].

M. Usmonovning "XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi o'zbek mutafakkirlarining axloqiy qarashlari", A. Boboxonovning "O'zbekistonda pedagogik fikr taraqqiyoti tarixidan" asarlarida pedagog mutafakkirlarning xalq og'zaki ijodiga munosabati va ularning xalq maqollari, matal, hikmatli so'z, topishmoq va ertaklarning ta'lim-tarbiyaviy ahamiyati haqidagi fikrlari keng tahlil qilinadi.

A. Ahmedovning "Notiqlik san'ati", Z. M. Mirtursunovning "Mehnat tarbiyasida xalq og'zaki ijodining ahamiyati" kabi ishlarida ham xalq og'zaki ijodiy asarlarining g'oyaviy-estetik ahamiyati, janr xususiyatlari, ta'lim-tarbiyadagi roliga oid qimmatli materiallar bayon.

Yuqorida qayd qilib o'tilgan ilmiy ishlar xalq og'zaki ijodini o'rganishda o'qituvchilarga nazariy material bo'lib xizmat qiladi. Ammo nazariy adabiyotlar bilan bir qatorda, xalq og'zaki ijodidan dars jarayonida foydalanish, ularni tahlil qilish, bolalar tarbiyasiga singdirish yuzasidan ilmiy metodik adabiyotlar ham kerak. Bu sohada rus metodistlarining ishlari, qimmatli maslahatlari ibratlidir. Ayniqsa, Ye. A. Adamovich, N. N. Shepetova, Sherbakova, A. V. Kamenova, A. Arxangelskaya, Ye. G. Karlson, M. A. Nikitina, Ye. A. Siroechkovskaya, M. S. Sheynina kabi metodistlarning tavsiyalari diqqatga sazovordir. Masalan, A. V. Kamenova, N. V. Arxangelskaya va Ye. G. Karlsonning ko'rsatishicha, o'qituvchi savod o'rgatish davridan boshlab xalq ertaklarini o'qib berishi yoki og'zaki hikoya qilib berishi lozim. O'quvchilar o'qituvchi nutqini diqqat bilan tinglaydilar. Ertakda gap kim haqida o'zgarishlari, xarakterlarning xulq-atvori, o'zaro munosabatlari ertak o'qib bo'lingach yoxud u hikoya qilingandan keyin aniklanadi.

M. A. Nikitina[4.44] 1-sinf dan boshlab ertaklarning chuqur tahlil etilishini talab etadi. Ertaklarning mazmunini yoki g'oyasini aytib berish bilan chegaralanish kifoya qilmasligini, ertakni o'qish lozimligini uqtiradi. Ye. A. Adamovich, V. I. Yakovleva[5] esa ertaklarni qayta hikoya qilish haqida fikr yuritib, hikoya qilishda faqat plan tuzdirish bilan chegaralanmay, balki o'quvchilarning ertak mazmunini to'liq gapirib berishlariga erishmoq zarurligini ta'kidlaydi.

E. A. Siroechkovskaya va M. S. Sheynina[6.110] topishmoqlar vositasida yoddan yozdiriladigan diktantlarni o'tkazish zarurligini qayd qiladi va uni o'tkazish usullarini quvvatlantirish, yani "o'qituvchi o'tkazish usullarini topishni yodlatishi, ichda bo'g'inlab o'qitishi, keyin daftarga yoddan yozishi topshirishi" mumkin.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, xalq og'zaki ijodi har bir millatning asrlardan asrlarga avlodlardan avlodlarga meros bo'lib o'tuvchi nodir san'at namunasi hisoblanadi.

Shuni ham aytish lozimki, darslikda berilgan topishmoqlarning javoblari rasm orqali ko'rsatilgan. Bu esa didaktikaning ko'rsatmalilik prinsipini qo'llashni, og'zaki bayon etishni qulaylashtiradi va o'quvchi fikrini, diqqatining barqarorligini oshiradi.

Maqollar – xalqning donoligini, millatning ruhini, uning madaniyatini ko'rsatadigan xalq og'zaki ijodining gavharidir. Maqollarni, xususan, xalq ijodiyotini o'rganish, tadqiq qilish bugungi kunda juda muhim ahamiyat kasb etmoqda;

Maqollar xalqimizning milliy, madaniy–ma'naviy avloddan–avlodga o'tib kelayotgan merosi hisoblanadi. Bu meros madaniyatimizning ham namunasi sanaladi. Til va madaniyatning o'zaro yaqinligi va aloqadorligi ularni yagona metodologik asosda o'rganish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Rus folkloristikasi, antologiyasi. Ensklapediya “Oliy maktab”, M., 1965, 26-bet.
2. K.D. Ushinskiy. “Rus tilini dastlabki o'qitish to'g'risida”. To'plam asarlar, 5-jild. Nashr. 1949. 346-bet
3. Karang. O. V. Alekseeva va boshqalar Bolalar adabiyoti. 1957, 9-bet.
4. Nikitina M.A. Maktab o'quvchilarini estetik va axloqiy tarbiyalashda folklor. “Xalq yoritgichi”, Minsk, 1960 yil, 44-bet.
5. Adamovich E. A., Yakovleva V. I. Boshlang'ich sinflarda o'qish, “Ma'rifat”, M., 1967, 183-bet.
6. E. A., Sheinina M. S. II sinfda rus tilini o'qitish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar. M., 1956, 110-bet.